

Mies de Haan

De kinderen van de Gazzan

Jacob Israël de Haan / *mijn broer*

Carry van Bruggen / *mijn zuster*

Uitgeverij Heijnis nv / *Amsterdam*

De kinderen van de Gazzan

Mies de Haan

De kinderen van de Gazzan

Jacob Israël de Haan / *mijn broer*

Carry van Bruggen / *mijn zuster*

Uitgeverij Heijnis nv / *Amsterdam*

Ten geleide

Het werk van Jacob Israël de Haan en zijn zuster Carry van Bruggen heeft de laatste jaren steeds meer aandacht gekregen, welverdiende aandacht. Over beiden verschenen omvangrijke studies en het is wel duidelijk dat noch over Jacob Israël, noch over Carry het laatste woord is gezegd. Het onderzoek naar de betekenis van hun werk begint nu pas op gang te komen.

Dit boekje, 'De kinderen van de Gazzan', is een ongewijzigde herdruk van de boekjes 'Jacob Israël de Haan, mijn broer' en 'Carry van Bruggen, mijn zuster' die respectievelijk in 1954 en 1959 door De Beuk, Stichting voor literaire publicaties te Amsterdam werden uitgegeven.

Mies de Haan, de schrijfster van deze boekjes, was de jongste zuster van Carry en Joop, die zij bewonderde, hoewel zij naar haar eigen zeggen maar weinig van hun werk begreep. De zo geruchtmakende romans van Jacob Israël heeft zij zelfs nooit willen lezen en Carry's magistrale studie 'Prometheus' ging geheel aan haar voorbij. Toch had zij ook iets van de begaafdheid van haar door schrijven bekend geworden broer en zuster. Zij was een uitstekend vertelster voor kinderen, die aan haar lippen hingen als 'tante Miesje' met haar wonderlijke en altijd boeiende

verhalen begon. Ik heb haar nooit kunnen overhalen deze verhalen voor kinderen op te schrijven. Wel wilde zij haar herinneringen aan vroeger weergeven toen Joop en Carry nog leefden. Zij heeft dit gedaan, met veel piëteit en zonder zich te bekommeren om de betekenis van hun letterkundige werk, dat in haar herinneringen dan ook geen plaats kreeg. Ook zij was een kind van de Gazzan uit Zaandam en zij houdt zich dan ook vooral bezig met de relatie tot het ouderlijk huis en de geloofsgemeenschap die Jacob Israël – tijdelijk – en Carry – blijvend – verlieten. Waar Mies de Haan iets zegt over het letterkundige werk van haar broer ontspoort zij dan ook gemakkelijk. Zo schreef zij bij voorbeeld dat haar broer beïnvloed werd door Willem de Mérode, terwijl er eerder van een beïnvloeding door De Haan van de gelijkgerichte protestantse dichter sprake kan zijn.

Aan de herinneringen van Mies de Haan moet men geen wetenschappelijke waarde toekennen; het zijn mijmeringen, herinneringen aan een voorbijge tijd. Dat zij idealiseert, dat het beeld dat zij geeft hier en daar misschien wat vertekend is, is niet zo vreemd als men bedenkt dat deze vrouw zich na de voor haar volk zo wrede jaren van de tweede wereldoorlog, toen zoveel van haar vrienden en familieleden niet meer terugkeerden, vereenzaamd voelde. Zij leefde uit het verleden ook al stond zij met haar beide benen op de grond. Haar grote gevoel voor humor en het weten dat zij nog iets voor anderen kon betekenen, hebben haar door de laatste jaren van haar leven geholpen.

Op 16 februari 1957 is Mies de Haan overleden.

Haar werkelijke naam Sara gebruikte zij niet meer sinds zij na de oorlog tot het rooms-katholicisme overging. Wat zij in de katholieke kerk zocht en ook vond was een herinnering aan mystiek en ritueel uit haar jeugd. Tijdens de oorlogsjaren leefde zij lange tijd ondergedoken bij gereformeerde mensen, de hulp die zij uit deze richting kreeg is zij nooit vergeten. Dat bleek bij haar dood en het levert tevens een bewijs voor haar gevoel voor humor toen zij besloot dat bij haar begrafenis de godsdiensten die haar wat 'gedaan' hadden aan bod zouden moeten komen. Haar begrafenis werd geregeld door een gereformeerde ondernemer met een katholieke uitvaartdienst terwijl de aanwezigen na de teraardebestelling galletjes kregen aangeboden.

Jacob Israël de Haan en Carry van Bruggen zullen niet meer vergeten worden. Hun werk zal steeds opnieuw lezers vinden. De naam van Mies de Haan zal niet vaak genoemd worden, maar de lezers van haar herinneringen zullen ook haar in sympathie blijven gedenken.

Wim J. Simons

Jacob Israël de Haan / *mijn broer*

Is het van de sterke koffie, die ik anders nooit zo laat drink, of van de 'verrassing', dat ik geen lust heb om te gaan slapen?

Ja, want een verrassing was dit bezoek, waar ik toch wel wat tegen opzag, en waarvan ik onder het praten steeds dacht: 'dit is net als vroeger'. Dit is niet zo de 'moderne jeugd', waarvan ik mij zo ver en vreemd voel en met al mijn goede wil weinig contact heb, deze frisse, aardige jonge man. Maar wanneer hij bij het heengaan vraagt of ik de dingen die ik over mijn broer Joop (Jacob Israël de Haan) gezegd heb eens op wil schrijven, schrik ik toch even.

Dat kan ik zeker niet, je zit te praten en het is of er luikjes ergens in je herinnering openspringen en heel lang vervlogen dingen wippen er uit.

Ja, en 'praten' of 'schrijven' is zo'n enorm verschil. Als verpleegster zat ik wel eens op kinderkazalen te vertellen en dan inspireerden mij mijn kleine toehoordertjes, hun blinkende ogen, hun gespannen gezichtjes; ik raakte er zelf in, vertelde vol vuur van feeën, elfjes, prinsessen en kabouters. Dan waren er collega's die zeiden: 'wat een enig verhaal, waarom stuur je dat nu nooit eens op naar een krant, de kinderen vinden het toch ook prachtig.'

Soms liet je je dan overhalen en soms werden ze (het meest tot je eigen verbazing) in een kinder-

krant of -tijdschrift geplaatst, voorzien van leuke plaatjes. Je las het dan nog eens over en je vond het maar een 'stijf' verhaaltje, je miste er het vuur in, waarmee je dit verhaal eens verteld had. Het was dan of je een vrolijk grappig kind als een saaie, stijve hark terug ziet.

Zal het dan ook niet zo worden met al de dingen, die je ophaalde en levendig kon weergeven onder het belangstellend toehoren van je bezoeker?

En wat *is* belangrijk voor het licht, dat het werpen zal op de veelomstreden, zo weinig begrepen, gekende en beminde figuur van mijn broer, die toch in de eerste plaats altijd je broer bleef. Je was toch wel heel trots op hem. Voor jou was hij de grote broer met zijn warm, goed hart, dat zo vaak onder zijn plagerijen en sarcasme schuil ging.

Zeker omdat het zo kwetsbaar was in zijn gevoeligheid. Mijn eerste herinnering – mijn broer was negen jaar ouder dan ik – is nauw verbonden met de zomervacanties. Joop, zoals wij hem noemden, was toen op de kweekschool voor onderwijzers in Haarlem. Als hij vakantie had, was hij thuis en wij kleintjes, een jonger broertje en een paar jaar ouder zusje verheugden ons er erg op, want Joop was heel lief voor ons en sjouwde wat met ons af, maar . . . en die lijn loopt door zijn hele leven, hij plaagde ook, soms heel erg.

Voor een dubbeltje per vakantie moest ik allerlei karweitjes voor hem doen, maar waar wij op ons paadje een winkeltje voor alles hadden, waar ze ook *schrijfbehoeften* verkochten, moest ik voor een schrift

of potlood een heel eind ver lopen. Protesteerde ik soms (meestal vroeg hij het als ik net leuk aan het spelen was, of als het zo warm was dat je blij was dat je niet weg moest) dan zei hij, dat ik mijn geld verdienen moest en dreigde met inhouden van salaris, als ik het gevraagde dichterbij zou gaan halen.

Een van de dingen, die mij bijna tot razernij brachten, zodat ik al mijn bewondering voor de grote broer helemaal vergat en ook dat hij zoveel sterker was dan ik, is het volgende.

Het ging om een wandeling. Eerst langs de Oostzijde, een van de saaiste straten in Zaandam, fel zonnig en eindeloos en dan terug langs de Westzijde met de vele, vooral in mijn kindertijd, maar toch ook werkelijk mooie huizen met grote tuinen, bloemversierde balconen en springende fonteinen. Maar om van de Oost- op de Westzijde te komen moest je over de Magere Brug, een lange, smalle brug, die over de Zaan, Oost- en West-Zaandam verbond. Voor die brug werd toentertijd tolgeld geheven, een cent voor een kind, twee cent voor een volwassene, maar dit maakte tevens de wandeling zo begerenswaardig, want op de brug had je een prachtig uitzicht over de Zaan.

Op de heenweg was Joop altijd erg aardig en gezellig, maar zodra de brugwachter uit het huisje kwam om zijn 3 cent te innen, zei hij koel: 'Ga maar terug. Ik betaal niet voor je!'

Smeken noch dreigen hielp dan, hij stapte de brug op en een zielig klein hoopje mens bleef achter. Maar niet lang, want dan ging ik naar de brug-

wachter toe en zei: 'ik ben een dochter van de Jodendominee en pa zal U de cent echt wel betalen.'

Eenmaal door het draaihekje rende ik dan Joop achterna, vloog op zijn rug en begon hem met mijn vuisten te bewerken, aldoor gillend: 'gemenerd, gemenerd!'

Nooit deed Joop dan iets terug. Als hij het genoeg vond, schudde hij mij van zich af en haalde opeens een toverbal of een veterdrop uit zijn zak en duwde dat in mijn mond, droogde zorgvuldig met zijn zakdoek mijn behuild gezichtje af en de wandeling eindigde heel genoeglijk.

Het wonderlijke was, dat ik – en het herhaalde zich elke vakantie minstens één keer – er nooit aan dacht niet mee te gaan. Ook heb ik wel eens gedacht, dat hij de cent misschien toch gaf en alleen maar plaagde.

't Grootste evenement van de vakantie was de kermis. Als de kermis twee dagen aan de gang was, zei Joop 's middags aan tafel: 'ik neem de kleintjes vanmiddag mee.'

Mijn broertje zal de eerste maal vijf, ik zelf zeven en mijn zusje negen jaar geweest zijn.

Joop nam dan een dik springtouw en knoopte ons drieën daar in en geleidde ons zo over het kermisterrein. Het zal natuurlijk veel gelach en opmerkingen gegeven hebben, maar wij vonden het heel gewoon.

Bij de draaimolen was de eerste halte. We kregen elk twee cent, dat betekende twee keer draaien, daarna werden we weer ingeknoopt en gingen langs de verschillende kramen. We mochten dan koekdraa-

ien, kregen elk een kaneelstok, voor een cent pruimen en voor we naar huis gingen mochten we iets lekkers van een stuiver uitkiezen om mee te nemen. Voor ons, die drie cent kermisgeld per dag kregen was Joop een rijkaard.

Terwijl ik dit nu in een paar zinnen samenvat denk ik met ontroering terug aan het eindeloze geduld waarmee hij met ons optrok, nooit haastte, wanneer we al het moois en lekkers wilden bekijken of als het gewichtige moment van iets voor jezelf uitzoeken was aangebroken. Hoeveel jongens van zijn leeftijd zouden dit gedaan hebben en hoeveel zakgeld zal hij zelf gehad hebben? Een andere keer echter, op een druilerige Sabbatmiddag waren we, omdat er visite was, naar boven gestuurd met als troost wat pinda's en dadels.

We waren net ons spel begonnen toen Joop boven kwam. Wat we deden? Wij 'speelden' ook visite. Moeder gaf, als het bezoek tussen thee- en koffietijd kwam, een schoteltje stengember. Wij waren bezig van de dadels en pinda's een bal te kneden, die de gember moest voorstellen.

'Zal Joop meespelen?' We knikten blij bij deze onverwachte heerlijkheid. Goed, hij zal de grootvader zijn en wij de kleinkinderen. Omdat wij de jongsten van het grote gezin waren hebben wij onze grootouders nooit gekend. Wat zal het nu fijn worden!

We moeten in de uiterste hoek van de zolder gaan zitten, niet kijken, maar wachten tot Joop op de grond stampt en dan netjes 'dag grootvader' zeggen en een hand geven.

‘Neen, Good Sjabbes en een zoen natuurlijk, het is toch familie’, vindt mijn zusje.

We staan heel zoet te wachten, kijken zelfs niet als we Joop de trap horen afhollen.

Maar dan wordt ons geduld ook beloond. Joop heeft thee gehaald in ons poppenserviesje. De heerlijke dadelbal ligt voor hem. Die zal hij nu meteen gaan verdelen. Dan gebeurt het, dan zegt hij de woorden, die tot op de huidige dag als een slagzin in onze familie leeft: ‘En nu eet grootpa alles op’ en de grote bal verdwijnt meteen in zijn mond.

We zijn verpletterd, maar voor we van de schrik bekomen zijn, horen we de voordeur gaan en Joop fluitend het paadje aflopen.

Je kunt hem achterna gaan, maar je mag niet vechten ‘an ’n Sjabbos’ en je zult het niet in je hoofd halen bij moeder om wat anders te vragen, met een kamer vol bezoek, maar wacht maar, straks als de visite weg is, zullen we het tegen vader zeggen, dan kan hij van vader op zijn kop krijgen, want al is hij nu helemaal op school in Haarlem, en over twee jaar al meester, vaders kind blijft hij en in huis is vader de baas. Maar als tegen schemer de laatste bezoekers weg zijn en het terrein weer veilig is, kijken we elkaar eens aan. We klikken eigenlijk nooit van elkaar. ‘’t Was misschien maar een grapje’ oppert mijn broertje, ja misschien, maar dan toch zeker geen leuk grapje, vinden wij.

’s Avonds ligt, in een mooi papiertje, op ons kussen voor elk een ‘roze spinnekop’. U weet wel, die lang uitgehaalde cocosdraden, een grote van een

cent (je hebt ze ook die veel kleiner zijn en maar een halfje kosten), en we vinden Joop weer de liefste broer van de wereld. De dadelbal zullen we nog wel eens maken, als Joop weer weg is, hoewel we het altijd akelig en leeg vinden als zijn vakantie weer om is.

Met Joop en Lientje (mijn oudste zuster, die later als Carry van Bruggen naam zou maken) samen is er nog iets heel bijzonders. Ze zijn in één jaar geboren. Niet als tweeling, dat is heel gewoon, maar Lientje werd 1 januari 1881 geboren en Joop 31 december 1881. Op 31 december waren ze altijd even oud!

Daarom was Oud en Nieuw, dat anders in een vroom Joods gezin ongemerkt voorbijgaat, voor ons iets feestelijks. Toen Joop van de Kweekschool kwam en samen met Lientje op een school in Amsterdam kwam – of ze beiden op dezelfde school waren, weet ik niet meer – voltrok zich een verandering in Joop, die een grote schaduw op ons gezin wierp.

Joop was altijd een heel vroom kind geweest. Als jongen van zestien jaar maakte hij een vriendschap, waar hij erg op gesteld was af, omdat de jongen, vanaf de schoolbanken op de openbare en Joodse school zijn beste kameraad, hem wilde overhalen een treiffe (niet ritueel gebakje) op Sabbat te kopen.

Wat ik van deze tijd weet, berust feitelijk alleen op overlevering. Ik was toen tien jaar, een speels kind. Later hebben moeder en ook Carry mij verteld, dat Van Eeden een grote invloed op Joop heeft gehad, ook Willem de Mérode en Van Hal.

Voor mij is het slechts de herinnering aan de vele,

anders zo heerlijke, de hele week verbeide vrijdagavonden, die door heftige scenes bedorven werden.

Vader was er op gesteld, dat de jongens (ik had nog twee andere broers) vrijdagavond met hem naar de Synagoge gingen, of als dat niet ging in Amsterdam bij familie bleven. Vader was een prachtmens, zeer intelligent, en geestig. Hij had alles voor zijn gezin over, maar hij was een oud-testamentische patriarch. Hij duldde geen tegenspraak. Daarbij was het voor hem als voorganger van de Joodse gemeente te Zaandam (die hij van een kleine, bijna verlopen gemeente tot grote bloei had gebracht) natuurlijk van groot belang, dat zijn eigen kinderen de voorschriften der Joodse wet trouw nakwamen. Hoewel bij geen der andere kinderen van voorkeur te spreken was, was het toch een vaststaand feit, dat Joop moeders lieveling was en Carry alles van vader gedaan kon krijgen.

Heel zeker weet ik, dat ook bij Carry in die jaren het geloof haar los liet, maar nimmer merkte iemand dit, zolang zij nog in huis was.

Hoewel ik nog klein was, merkte ik al gauw, dat moeder die voordien op vrijdag 'de vreugde over de komende Sabbat door haar hele wezen droeg', nu onrustig werd, vooral in de winter als de Sabbat reeds om half vier intrad.

Carry kwam op tijd of bleef weg.

O, die vreselijke winter, voordat Joop en Carry samen in Amsterdam gingen wonen.

Vader kwam dan met mijn broer (een jaar jonger dan Joop) en mijn kleine broertje uit de Sjoel.

Mijn oudste broer was toen al getrouwd. Vaders blik vloog dadelijk naar de lege stoel van Joop. Nooit vroeg hij Carry, als zij er wel was, naar Joop.

Dan was het mooie ogenblik van thuiskomen al bedorven. Wij gingen, de oudsten eerst, naar Vader toe om de zegen. Vader legde dan zijn hand op ons hoofd (maar toch niet zo teder als in de goede dagen) en de mooie woorden:

*'De Heere zegene en beware U
Hij tone U zijn aanschijn.'*

voelde je, dat hij gedachtenloos zei.

Was dan het brood met zout rondgedeeld en de beker met wijn rondgegaan, de heerlijke vrijdagavondsoep opgeschept, dan was er niet het vrolijke, argeloze gepraat, maar een geforceerd toch vooral niet laten merken, dat je allemaal dacht en vreesde dat Joop nu nog zou komen en de Sabbat zou schenden.

O, die scènes, waarbij wij, de kleintjes, onze schortjes over de gezichtjes sloegen om vaders wit, boos gezicht en wilde ogen niet te zien, want vader was doldriftig en hoe driftiger hij werd, hoe koeler en sarcastischer Joop was, maar meestal ging hij spoedig weg of pakte mijn andere broer hem beet en duwde hem de kamer uit. Dan was de avond toch bedorven en wij kleintjes voelden angst en wrok tegen hem en ontzetting, omdat hij zo durfde te doen tegen vader en ook tegen God.

Wonderlijk was, dat noch moeder noch Carry, die beiden een hele goede invloed op hem hadden, in die tijd iets bij hem konden bereiken.

Toen vader zich later bij de geloofsafval en het gemengde huwelijk had neergelegd (hoewel dit hem zeker geknauwd heeft) kwam Joop trouw en betrekkelijk veel thuis en had met vader een heel prettige verstandhouding.

Of moeder met Joop ooit over deze dingen sprak weet ik natuurlijk niet, een openlijk verwijt of hard woord heb ik nooit van haar gehoord.

Uit die tijd herinner ik mij nog wel een voorval, dat grote indruk op mij maakte.

We hadden een werkster, goed katholiek, waar we erg dol op waren, ofschoon ze heel streng was op onze overtredingen. Moeder zei altijd, dat je vrouw Buys de huishouding zou kunnen overlaten, zonder dat ze inbreuk op de spijswetten zou maken.

Op een donderdagmorgen ging ik naar de keuken om mijn schoenen te halen en vond vrouw Buys snikkend bij de tafel. Nu is een volwassene die huilt voor elk kind naar en raar en we hielden veel van vrouw Buys. Ik rende dus naar de huiskamer en riep: 'Moes, vrouw Buys huilt.'

Later aan het ontbijt spraken vader en moeder zachtjes met elkaar. Moeders gezicht was bezorgd en vader keek als op de boze vrijdagavonden. Op mijn vraag wat er toch wel met vrouw Buys aan de hand was zei vader kort: 'Dat is geen kinderpraat'. Onderwijl kwamen de anderen binnen.

Heel erg miste ik in die tijd Carry, toen nog Lientje (ze heette Carolina Lea), want ze was mijn vraagbaak voor alle moeilijkheden en problemen. Lief en vrolijk als ze was, je altijd alles uitleggend wat je

niet begreep, voelde ik mij met de jaren vertrouwd bij haar, hoewel ik dolveel van Joop hield. Maar die donderdag, na schooltijd, toen ik als gewoonlijk vrouw Buys met koper poetsen mocht helpen, en ze geen enkel liedje zong of grapje maakte, bleek zag en rode ogen had, vroeg ik schuchter of ze misschien ziek was of verdriet had.

Ik was geloof ik erg verwonderd dat ze niet zei: 'kinderen moeten niet alles weten' of iets dergelijks, maar met een klagelijke stem antwoordde ze: 'Het gaat om Reinus, m'n oudste.' Ik denk dat ze meer in zichzelf sprak dan tot mij. 'Je begrijpt 't niet, altoos oppassend en goed van z'n geloof en nou opeens . . .', de tranen vloeiden weer rijkelijk.

'Hij is bij de socialen en m'n man hep gezegd als ie d'r weer bij is, zal ie hem z'n benen breken, de jongen zal geen vlieg kwaad doen.'

'Wat zijn socialen' wilde ik weten.

'Die kennen God noch gebod en die willen alles gelijk enne, enne . . .' ze zocht naar meer, voor een kind beter te begrijpen argumenten, 'ze willen de koningin vermoorden'.

'En daar is jouw broer Joop de schuld van' viel ze opeens kwaadaardig uit, 'die heeft hier in 'Ons Huis' gesproken en Reinus heeft al vaker met Joop gepraat, als ie mij kwam halen.' Op dat ogenblik kwam moeder binnen en het gesprek werd afgebroken.

Moeder stuurde mij weg om een boodschap te doen. Ik herinner mij nog heel goed hoe van streek ik was. Ik kende Reinus wel, een leuke vrolijke jongen, die

ons wel eens een pepermunt of een stukje duimdrop gaf. Als je toch geen vlieg kwaad deed, hoe zou je dan een koningin willen vermoorden en vocht Joop soms niet met grotere jongens, die een kleinere plaagden. De koningin vermoorden. Het was me nog al niet wat.

Maar opeens vond ik de oplossing. Misschien was vrouw Buys wel ziek en had ze koorts, net als mijn zusje, toen we alle drie tegelijkertijd mazelen hadden en zij er het ziekst van was. Toen had ze ook gegild en gehuild en dat heette ijlen. Later toen ze beter was, wist ze er niets meer van. Ik repte mij om maar weer gauw thuis te zijn en vrouw Buys te waarschuwen, dat ze koorts had, maar bij mijn thuiskomst was vrouw Buys al weg, twee uur vroeger dan anders.

‘Haar man is haar komen halen’, vertelde moeder.

‘Omdat ze ziek is’, wilde ik weten.

‘Ja’, zei moeder, wat afwezig en ik was helemaal opgelucht. Maar het was toch een dag met een staartje, zoals vader altijd zei, als er op één dag allerlei onverwachte dingen gebeurden.

’s Avonds aan tafel, Carry was er ook en mijn getrouwde broer, de alleroudste van ons gezin. Als die kwam, wisten we, dan was er wel iets bijzonders, dan moest er iets ernstigs worden besproken.

Er werd gebeld. We hoorden Carry, die open gedaan had praten. Er werd iemand in de zitkamer gelaten. Met een onthutst gezicht kwam Carry weer binnen. ‘De pastoor is er vader, hij wil U spreken.’

Moeder en de groten keken elkaar verschrikt aan, in gespannen stilte, niemand scheen verder nog iets

te zeggen te hebben, we aten ons bord leeg. Vaders bord werd op een pan warm water gezet.

O, wat duurde het lang voordat vader terug kwam. Moeder zei zorgelijk: 'Ik zal vrouw Buys wel kwijt-raken.' Moeder was erg op haar gesteld en noemde haar altijd, 'mijn rechterhand'.

Ik wilde juist vragen of vrouw Buys dan doodging, toen we de zitkamerdeur open hoorden gaan en even later viel de buitendeur dicht.

Vaders gezicht stond niet boos of verschrikt. Op de vragende blikken van moeder en de groten fronste hij in onze richting. Natuurlijk moesten de kleintjes eerst naar bed. 'Praat een pastoor gewoon?' vroeg mijn broertje. Dat gaf gelach en meteen was de spanning verbroken en vader zei, om de anderen gerust te stellen 'een heel geschikt mens'.

Later hoorde ik alles toch wel.

Reinus Buys was een pientere jongen en Joop, die het jammer vond, dat hij op een kantoortje in Zaandam zo'n beetje duvelstoejager was, had hem een betere baan met behoorlijke vooruitzichten kunnen bezorgen en wilde hem zelfs in de avonduren bijwerken. Heel vaak heeft Joop zo tijd en geld besteed om iemand te helpen en heel vaak werd hij met ondank beloond en belasterd. Vrouw Buys kwam terug en Carry legde mij op haar eigen, voor kinderen begrijpelijke wijze uit wat 'de socialen' waren.

Korte tijd daarna gingen Joop en Carry beiden in Amsterdam wonen.

't Gaf een grote leegte, maar ook een grote rust. Tussen vader en Joop werd alles weer goed, maar

de innige band die er tussen hem en moeder was werd met vader nooit bereikt.

Van hun leven in Amsterdam, uit deze tijd weet ik uit de aard der zaak weinig.

Dat Joop en Carry tegen de Joodse wet zondigden heeft mij als kind zeer beangstigd, want hoe zou God (ik kende toentertijd slechts de Wreker en de God die straffen kan) dit alles vinden?

Ook voelde ik, zo klein als ik was, dat het voor vader en moeder verdrietig en moeilijk moest zijn, vooral ook in verband met vaders positie in de Joodse gemeente. Dat Joop hiervoor toch ook begrip had, bewijst het feit dat hij, toen hij door de S.D.A.P. als propagandist voor de Zaanstreek werd aangezocht, hiervoor bedankte.

Een grote feestdag uit deze Amsterdamse tijd herinner ik mij echter nog wel. Joop en Carry hadden een St. Nicolaasfeest op school georganiseerd en ik mocht er bij zijn. Ik denk, dat ik toen een jaar of twaalf zal zijn geweest. Na afloop ging ik met hen naar huis. Ze woonden toen in de St. Willibrordusstraat, samen met Speenhoff. Er hing een heerlijke geur in het huis toen we binnenkwamen, een verboden geur ook, vlees gebraden in boter, want Speenhoff was aan het middagmaal bezig. Of het gisteren was zo weet ik nu nog, dat ik mij afvroeg of je zondigde door de geur op te snuiven want had meester ons niet geleerd, dat geur en smaak nauw aan elkaar verwant waren. Ook vervulde het mij met angst dat Joop en Carry van het zondige mee aten. Had vader ons niet geleerd dat er geschreven stond

'kook geen jong vee in de melk zijner moeder' en er was grote twijfel in mij.

Voor Joop had ik diepe bewondering, aan Carry hing ik met mijn hele hart. Dat zij beiden verkeerd deden was iets waarmee ik niet tot klaarheid kon komen.

Aan tafel werd een apart hoekje voor mij gedekt, met broodjes pekelvlees en fruit. Toen Speenhoff mij in scherts wilde overhalen ook van het andere eten, te proeven, verweet Joop hem dit heftig. Nooit, ook niet toen in mijzelf de twijfel wakker werd, hebben Carry of hij getracht invloed op mij uit te oefenen.

Toen mijn broer met dr. Johanna van Maarseveen getrouwd was en zij in de Palestrinastraat woonden, zag ik hem heel veel. Carry woonde toen in de Valeriusstraat. Ze waren erg op elkaar gesteld en er ging geen dag voorbij dat zij elkaar niet twee of drie maal zagen. Ze konden heel heftig debatteren of ze hoog lopende ruzie hadden. In die jaren, voor Joop naar Palestina vertrok was ik een beetje bang voor hem. Het was niet altijd makkelijk lid te zijn van een familie met zoveel geniale leden (mijn jongste broer, in de oorlog 1914-1918 in militaire dienst aan T.B. gestorven, was bepaald een wiskundig genie) ik zelf kon helemaal niet leren, en zeker niet als ik rijtjes uit mijn hoofd moest kennen. Ik was speels en kon me moeilijk concentreren en was maar het liefst bij Carry, die als ze werkte het heerlijk vond wanneer ik met de kinderen speelde of haar met kopjes koffie verwende.

Maar Joop, die behalve een eminente geest ook

een hard werker was, vond het maar zo zo en noemde mij tot mijn verdriet 'tante Vookie' of zei, 'als je maar begrijpt, dat we geen tweede tante Vookie (afkorting van Vogeltje) in de familie willen hebben.'

Tante Vookie was een ongetrouwde tante van vader, die toen haar ouders stierven al een 'oudbakken galletje' was. Dit was zo de uitdrukking voor een oude vrijster. Een galletje is n.l. een klein broodje van het model van de grote 'galles' die op de vrijdagavondtafel liggen en die zo lekker zijn als ze vers zijn, maar smakeloos en taai als ze twee of drie dagen oud waren.

Tante Vookie was voor ons meisjes het afschrikwekkend voorbeeld, van wat er gebeurde als je niet voor je zelf kunt zorgen en bij de familie 'genadebrood' moet eten.

De verhalen over tante Vookie, waar we als kinderen nooit genoeg van kregen, waren tragisch-komisch. Zo vertelde vader, dat als tante Vookie nog graag wat eten wilde hebben, ze dat niet ronduit durfde te vragen, maar b.v. tegen grootmoeder zei: 'Och Roosje, ik heb nog zoveel saus, geef me nog een paar aardappeltjes, om, als ze dit dan kreeg, weer te zeggen 'nou is het weer te droog' en op deze wijze kreeg ze haar maal dan toch bij elkaar. Werd tante Vookie in een ruzie tussen gastheer en gastvrouw betrokken, dan zei ze (voor al het geld van de wereld zou ze nooit partij getrokken hebben, ze bleef toch aan de pan kleven) 'zal me segge ja, zal me segge nee' of 'me legt zich niet tussen man en vrouw'. Tante Vookie te worden vond ik heel vernederend en heel erg als Joop me hiermee dreigde.

Soms maakte hij het zo bont, dat ik begon te huilen, dan hield hij meteen op, keek Carry en mijn zwager Van Bruggen aan en zei verlegen 'nou misschien heeft ze toch wel een fooi verdiend' en ik kreeg dan een gulden van hem. Toen ik later verpleegster wilde worden, was Joop al in Palestina. Hij schreef mij toen een allerliefste brief en gaf mijn schoonzuster, zijn vrouw, de opdracht mijn uitzet te kopen.

Van die Amsterdamse tijd heb ik nog een paar grappige herinneringen. Joop, stond er n.l. op, een huissleutel te hebben van Carry's huis om zodoende ieder gewenst uur binnen te kunnen komen.

Soms kwam hij mijn zuster halen en gingen ze samen uit. Hoewel velen dachten dat ze tweelingen waren, leken ze niets op elkaar. Zo gebeurde het dan ook, dat mijn schoonzuster eens van een welmenende vriend, een anonieme brief kreeg, waarin ze gewaarschuwd werd dat haar man het met een andere vrouw hield.

Had Joop het land aan iemand, soms op onverklaarbare wijze, dan verdroeg hij niets van deze personen, en kon ze ook, zelfs waar hij zelf gast was, grof en onhebbelijk behandelen. Hoe dicht het goede en het kwaadaardige bij hem naast elkaar stonden, bewijst wel dit volgende voorval. Op een morgen gingen mijn zuster en ik even naar de Palestrinastraat, waar Joop toentertijd woonde.

Mijn schoonzuster, die een drukke praktijk had en op deze ochtend nog al haast had, stond al in de gang om te vertrekken. Joop stond eveneens op het punt uit te gaan. Terwijl wij daar stonden kwam

het dienstmeisje vragen wat er die dag moest worden gegeten.

Nu was mijn schoonzuster in mijn ogen rijk en met spanning wachtte ik af, wat voor heerlijks ze nu wel kiezen zou. Maar, zij, die weinig om lekker eten gaf, zei gehaast 'iets voedzaams Marie'.

Joop moet mijn verbluft gezicht gezien hebben en hij moet mijn gedachten hebben kunnen raden.

Want dat je rijk en volwassen, zelf mogende kiezen, geen taart, ijs of minstens een heerlijke pudding koos, daar stond, zoals moeder altijd zei, mijn verstand bij stil. Diezelfde avond, na het eten, verscheen Joop met een doos, die hij plechtig opende en waarin een prachtige groen geglazuurde met geconfijte vruchten versierde taart lag. Maar terwijl hij glimlachend de kring van verrukte gezichten rondkeek en Carry een schotel en mes vroeg om de taart te gaan delen, viel zijn oog op onze gast van die avond, een alleraardigst, mooi meisje, misschien wat onbeduidend. Joop had in ieder geval een hekel aan haar en liet geen gelegenheid voorbij gaan om haar dit te laten merken.

Nog zie ik hem. Zijn gezicht verstrakte. Zijn blik op het ongelukkige kind gericht houdend zei hij (en ook dit bleef in onze kring een gevleugeld woord) 'Gij, mejuffrouw zult hiervan niets nuttigen'.

Dat hij zo het hele plezier van zijn gift vergalde, drong blijkbaar niet tot hem door.

Toen hij vond, dat we genoeg gehad hadden, deed hij de rest van de taart in de doos en zei dat de kinderen, dat waren het dochttertje en zoontje van Carry

en ik, de volgende dag bij hem dat wat overgebleven was konden komen opeten. Hij groette, keek het meisje nog eens honend aan en verdween.

Honderd maal heb ik mij afgevraagd, hoe het mogelijk was, dat noch Carry noch mijn zwager hier tegen opkwamen. Toen Joop in Palestina was, schreef hij alleen vader en dan brieven voor ons allemaal bestemd. Carry schreef hij wel eens afzonderlijk.

Wij misten hem zeer. Tegen de tijd dat ik mijn verpleegsters-examen zou gaan doen, nam ik zelf weer contact met hem op.

Ik wilde dolgraag naar het Heilige Land. Van kind af aan was dit mijn wens geweest. Het trok mij meer dan Italië of Zwitserland. Ik wilde naar Palestina en Egypte, de oase van Gaza, waarvan in ons Joods schoolboekje zo'n prachtig plaatje stond, met palmen en kamelen en mannen in wijde, witte bour-nous, zien.

De brieven, die mijn broer toen voor het Handelsblad schreef, maakten dit verlangen in mij nog groter.

Ik wist dat een goed opgeleide hollandse verpleegster daar steeds werk genoeg zou vinden.

Het wonderlijke was, dat Joop, die zijn leven lang iedere impuls, ieder gevoel, gevolgd en uitgeleefd had, nu aan zijn protectie de eis verbond dat ik terug zou keren tot het Joodse geloof.

Deze eis kwam mij onredelijk voor. Dit heb je niet in je macht. Heel anders was, dat ik mij vanzelfsprekend verbond, mij aan de Joodse ge- en verboden te houden, zoals ik dat ook deed wanneer ik bij vader thuis was. Maar nooit zal ik weten of ik Joop hier-

van zou hebben kunnen doordringen en overtuigen,
want zijn levensdraad werd plotseling gewelddadig
gebroken.

Het was tevens het einde van mijn illusie.

Gazzan de Haan

Jacob Israël de Haan met Johanna van Maarseveen

Jacob Israël de Haan met Johanna van Maarseveen

Dag beste menschen, hier is een
 kintje van de Van Bruggens,
 mij en een vriendinnetje van
 Monje. Zamen schijft Haan een
 brief. Ik was een minde goed en
 heb een meer leszen. Veel liefs,
 Joz

Jacob Israël de Haan met Carry en Kees van Bruggen

Jacob Israël de Haan

Jacob Israël de Haan in Jerusalem

Carry van Bruggen

Carry van Bruggen in Delhi

Carry van Bruggen / *mijn zuster*

Veel meer, dan met mijn broer Jacob Israël is mijn leven verweven geweest met mijn zuster Carry, zodat ik bang ben, te veel over mij zelf uit te weiden als ik over haar vertel.

Het zou juister zijn als ik in plaats van over 'Carry van Bruggen, mijn zuster' over 'Carry van Bruggen, mijn moeder' zou schrijven, want zij is het geweest, die op de dag dat mijn moeder stierf en ik snikkend om haar hals viel met een 'nou heb ik geen moeder meer', deze plaats innam alsof het vanzelfsprekend was met een 'Je bent nu in het vervolg mijn oudste dochter'.

Zij had toen twee kinderen, een meisje van zes en een jongetje van ruim drie, met wie ik, ofschoon ik veertien jaar ouder was dan mijn nichtje, ben opgegroeid als een zusje. Zij noch haar broertje zeiden dan ooit tante. Ik zelf noemde Carry altijd moeder, hoewel zij maar tien jaar ouder was dan ik, en Carry was er erg op gesteld, dat ik haar zo noemde.

Toen ik jaren later aan mijn beide voeten geopeerd was en volgens gipsmodel aangemeten (zeer plompe, door mij met walging 'vrouwenkiesrecht-schoenen' genoemde) laarzen moest dragen, dreigde Carry, mij slechts één schoen te geven als ik haar Carry noemde zoals ik die dag had gedaan. Als kind was ik al dol op Carry, die wij toen nog Lientje (zij heette Carolina Lea) noemden, maar ik moest haar genegenheid delen met een jonger broertje.

Hij was in zijn zuigelingentijd heel erg ziek geweest en volgens moeder, die in het grote gezin met weinig geld en weinig hulp daar met de beste wil geen

tijd voor had, is hij door Carry met eindeloos geduld en toewijding opgekweekt. Zij bleef altijd een zwak voor hem houden. Later is deze broer, na een lange periode van volkomen god-loosheid, plotseling heel vroom geworden. Hij trouwde toen met Lientje Onderwijzer, de dochter van de toenmalige Opperrabijn van Amsterdam en wilde niet meer bij vader thuis komen, als hij de portretten van Carry en mij (ik werkte in een niet-joodse inrichting als leerling-verpleegster) niet verwijderde.

Maar vader, die heel vroom was en alle fanatisme haatte, verheugde zich helemaal niet in de wijze waarop zijn zonen (Jacob Israël was toen ook al tot het oude geloof teruggekeerd) weer tot het Jodendom kwamen.

Mijn broer trok zijn eis in, maar nooit zal ik de woe-de en de verontwaardiging, maar ook niet het verdriet vergeten, dat Carry had, toen het toeval ons met mijn broer en zijn jonge vrouw, die wij persoonlijk niet eens kenden, op de stoep van het huis waar vader toen woonde samenbracht.

Zonder ons ook maar aan te kijken, trok hij zijn verschrikte vrouw mee en ik moest met macht en kracht Carry tegen houden om een scène op straat te voorkomen, want evenals haar vader was Carry dol-driftig.

Voor ons allen was Carry het zonnetje in huis. In de winter vertelde zij ons in het schemeruur prachtige verhalen. Zomers nam ze ons mee op lange wandelingen om moeder, die altijd wel een 'plat kind' (een kind dat nog niet kan lopen) had wat ruimte in huis te geven.

Ik herinner me nog goed hoe een van haar verhalen elk jaar een ander, steeds met dezelfde zin eindigde. Het ging over het paasservies.

Pasen is voor een joods kind een bijzonder feest, vooral als het mooi en zinvol wordt gevierd, zoals dat bij ons thuis gebeurde. Al het gezuurde moest worden opgeruimd, dat betekende dat ook het serviesgoed werd weggeborgen en uit een diepe, het hele jaar geheimzinnig gesloten kast, waarvan vader de sleutel bewaarde, zou, terwijl wij naar school gingen, het andere servies komen.

Kwamen we thuis, dan wachtte moeder ons op, bracht ons naar de schuur, waar een grote kuip lauw water stond en geholpen door Carry en de eventuele hulp die we hadden, werden we dan gewassen en in schone kleren gestoken.

O, hoe ontroerd en plechtig voelden wij ons dan, als we in huis kwamen, waar op elke tafel een wit tafelkleed was gespreid.

We snoven de geur van de paaskoffie met kaneel gretig in.

Was niet alles kostelijk en kostbaar wat we acht dagen lang (tweemaal twee hele en vier tussen-feest-dagen) aten en dronken, onder rabbinaal toezicht bereid en in een dichtgespijkerd kistje uit Amsterdam gekomen en door vader in de servieskast weggesloten.

We zaten rond de tafel en keken met eerbied toe, hoe moeder de heerlijke ongeraffineerde paas-suiker in de kopjes deed. Het servies was het mooiste dat we bezaten. Of het echt japans was weet ik

niet, maar wij vonden het prachtig. De kopjes waren glanzend, ovaal van vorm met felrode randjes langs kop en schotel en een japans aandoend huisje, waarvoor een boom stond, met een in kimono met hooggekapt zwart haar japans meisje er in, terwijl precies zo'n figuurtje met opgeheven gezichtje naar de ander opkeek, het mondje even open of ze zou gaan praten en volgens Carry zei ze dan ook: 'Mieke hou je vast aan de takken van de boom'. Of Mieke een japanse naam was werd niet overwogen.

Als we dan allemaal ons geurig kopje hadden met een paasballetje (citroenzuurtje) begon Carry haar verhaal. De eerste keer was het over twee stoute japanse prinsesjes, die wegliepen uit hun paleis, de een klom in een boom en de ander zei angstig 'Mieke hou je vast aan de takken van de boom'. Zo eindigde daarna ieder verhaal en daarom heette het servies het 'Mieke-hou-je-vast-servies'.

Carry was het ook, die, toen een oudere broer van mij naar Californië trok – iets wat toen sensationeler was dan het nu zou zijn – voorstelde om aan zijn meisje, dat hem als 'handschoentje' twee jaar later volgde, het Mieke-hou-je-vast-servies als huwelijksgeschenk te geven, opdat hij dan echt iets van thuis zou hebben.

In de tijd dat Jacob Israël op de kweek in Haarlem voor onderwijzer studeerde en Carry in Zaandam op de Normaalschool voor haar akte L.O. zat, begonnen, als Joop in de vakantie thuis was, de toneelstukken.

Zomers in de schuur, die zich met zijn spookachtige

vliering prachtig hiervoor leende. 's Winters op de grote zolder, die met zijn bedsteden en donkere kasten voor ons al even geschikt was. Het enige raam werd dan met oude lappen omgeven. Het was de tent en daarbuiten heerste een bijna egyptische duisternis. Buurkinderen werden genodigd, groten één, kleine kinderen een halve cent entree, voor welk geld Ger, een zes jaar oudere broer, gemachtigd werd bij vrouw Romijn, die een ouderwets snoepblad had, toverballen of veterdrop te halen, dat onder de voorstelling werd rondgedeeld. Ook zorgde Ger ervoor dat er geen ruzie werd gemaakt door de zeer enthousiaste toeschouwers. Spelen deden alleen Joop en Carry, wij kleintjes moesten soms een door ziggeuners gestolen kind of een geschaakte prinses zijn en hoe je je dan voelde.

Nog hoor ik de sombere stem waarmee Joop riep: 'En door de stikdonkere nacht klonk de vreselijke kreet: Bloed!' Hoe heerlijk griezeld je dan, ondanks het feit, dat je met zovelen was. Angstig keek je naar de duistere hoeken en zag en hoorde hoe Joop Carry, in oude dekens gewikkeld, aankondigde als: de koningin der woestijn, de 'Sarabe' bevallig over de schouder geworpen. Altijd schreef Joop de mannelijke, Carry de vrouwelijke rollen voor de adembenemende toneelstukken die opgevoerd werden.

Nog heerlijker dan dit vond ik het zingen van moeder in de schemer; de kamer alleen verlicht door de lantaarn die vlak voor het raam stond. Vaak ook zongen wij samen schoolliedjes, maar ook oude balladen, die moeder met haar eigenaardige, wat valse

en toch lieve stem zong. Op haar eigen manier vertelde zij dan hierover. Later, toen moeder zwakker werd en steeds meer moest rusten, nam Carry deze taak over.

Van een van deze balladen moet ik toch wat vertellen, omdat Carry en ik er later zoveel plezier om hebben gehad.

Het was een nogal bekend lied, dat 'De wereld is een speeltoneel' heette. Moeder scheen er zelf ook een voorliefde voor te hebben, want meer dan eens heeft ze ons er de geschiedenis van verteld.

Het ging over een jonge wees die door een gravin als haar eigen kind werd opgevoed. In het lied kwamen de regels voor:

'Zij leerden principaal
Manieren al te maal
En sprak verscheidene taal.'

Niemand van ons, ook moeder niet, wist precies wat je dan leerde, maar dat hinderde ons helemaal niet. Je kon er van alles bij denken.

Moeder vertelde dat de jonge graaf thuiskwam en verliefd werd op zijn mooie pleegzusje, maar toen veranderde de gravin opeens in een trotse vrouw. Zij wilde niet dat haar rijke mooie zoon met een gewoon meisje zou trouwen, al was ze nog zo mooi en lief en goed opgevoed. Als moeder dan met werkelijke tranen in haar stem zong

'Ach, minnaar, 't is uw schuld,
Sprak zij vol ongeduld
Dat ik ben in het lijden'

en ons vertelde hoe die boze gravin het arme meisje, uitgerekend in een stormachtige nacht, zonder geld of goed, het kasteel uitjoeg, kende onze verontwaardiging geen grenzen. Het slot was dan dat ze zich wilde verdrinken, maar daarin verhinderd werd door de pastoor, 'die haar overreedde naar de stad te gaan, alwaar zij op de kermis stond met een kraam'. Dit had onze volle instemming, want je zou toch zeker liever op de kermis gaan staan, dan bij die valse gravin blijven!

Jaren en jaren later waren Carry en ik eens samen thuis en hoorden een oude liedjeszanger de welbekende melodie zingen. Wij holden naar buiten om een exemplaar van het lied te kopen, zoals toen bij de liedjeszangers mogelijk was. Toen wij het gelezen hadden, stapten wij op moeder af. 'Nou,' zeiden wij, 'mooie liedjes hebt u ons geleerd' en we citeerden triomfantelijk de woorden:

'De pastoor, die haar overreedde naar de stad
te gaan,
Alwaar zij uitlag hare kraam.'

Ik moet toegeven dat moeder toen bloosde als een jong meisje. 'Maar dat heb ik jullie niet geleerd,' zei ze verschrikt.

Dat wij het schone lied nooit geheel hadden uitgehoord kwam, omdat moeder en later Carry bij de kraam steeds moesten gaan uitweiden over de aard van de heerlijkheden die er te koop waren, zodat wij het ongetwijfeld verheffende slot steeds moesten missen.

Carry kon de gekste dingen bedenken. Zo hebben zij en Joop eens een vreselijke rel veroorzaakt door een bordje voor onze voorkamerruit te hangen, waarop ze geschreven hadden: 'Hier leert men snel en grondig Chimpanchees en Filestijns, 5 cent per les, schrift en potlood meebrengen.'

Daar het vakantie was, kwamen er een hele troep grotere jongens en meisjes, zelfs een paar volwassenen gewapend met de vereiste attributen, en belden aan. Joop en Carry, die zo'n succes niet verwacht hadden, zaten achter het zolderraam de leergierigen uit te lachen.

Maar toen vader en moeder, die een sabbatwandeling maakten, door omstanders gewaarschuwd werden, was het gauw uit met de pret en Carry en Joop kregen zondags (op Sjabbas sloeg vader niet, alle werk is dan verboden) 'van dik hout zaagt men planken', zoals vader dat noemde.

Een andere keer verscheen de woedende eigenaar van een geheelonthouderslokaal, omdat die 'grote meid' en die 'kwajongen' zijn prachtige nieuwe propagandaplaat totaal bedorven hadden.

Hij hing nog wel voor de eerste keer achter het raam en stelde een woest-uitziende, verlopen dronkaard voor, die al half in de kroeg verdwenen was. Achter hem een bleke, broodmagere, slonzige vrouw en een meisje van een jaar of acht, die hem met smeekend opgeheven gelaat probeerde aan zijn jas terug te trekken. Er stond onder geschreven: 'Ach vader, niet meer'.

Joop en Carry hadden aan de buitenkant van het

raam met zeep achter ach een t toegevoegd en het vers met een witte zeepregel vervolmaakt.

Er stond nu te lezen: 'Acht vader, niet meer, want wat blijft er anders voor de kinderen over?'

Het resultaat van het bezoek van de woedende onthouder kan ik mij niet meer herinneren.

Verder was Carry voor ons kleintjes de vraagbaak. Ze moet een goede onderwijzeres geweest zijn, want ze wist zeldzaam goed en begrijpelijk een kind iets uit te leggen en je spelenderwijs wat te leren.

Ze was vaders oogappel. Ze leek in karakter heel veel op hem, dezelfde wilskracht tot aan heerszucht toe, maar bij Carry verzacht door haar warme hartelijkheid en liefde, die van haar uitstraalde.

Ze was erg mooi, met leuke zwarte krullen en prachtige bruine ogen en toen ze nog jong was een heel tenger figuurtje.

Ze bleef vaders oogappel, ook toen ze hem verdriet moest doen, doordat zij haar geloof los liet, ofschoon het wel zal zijn geweest als bij ons allen: het liet ons los, het werd een dood en zinloos ding.

Ook Carry's gemengde huwelijk was in vaders ogen een zonde, toch was hij een andere vader dan Carry in *De Verlatene* heeft getekend en ik herinner mij nog hoe naar ik het vond als mensen mij vroegen of dit het verhaal van ons gezin was. Neen, voor vader en moeder bleven wij hun kinderen en ik weet nog hoe vader zei, dat dat ook de wil van God was, maar dat wij zonder geloof in God nooit vrede en harmonie in ons leven zouden hebben.

Hij had ons wat hem het beste deel in het leven

leek, als voorbeeld gegeven en moeder niet minder.

Toen de afval een voldongen feit was geworden, berustten zij er in.

Toen ik later als jongste alleen met vader en moeder achterbleef – moeder was door de vele kinderen die ze gekregen had vroeg oud en zwak – zei vader het wel eens met bitterheid, dat het hem in zijn ambt als voorganger van de joodse gemeente in Zaandam wel eens heel moeilijk werd gemaakt, als hij de gemeenteleden op hun plichten en overtredingen wees en zij hem heimelijk of openlijk de afvalligheid van zijn eigen kinderen onder de neus wreven.

Ik herinner mij nog een van de smartelijkste, diep in mijn kinderhart gegrifte beelden, hoe vader, nadat Carry hem haar besluit om met Van Bruggen te trouwen had meegedeeld, zijn handen ten hemel hief en uitriep: 'waarmee heb ik gezondigd, dat ik zo gestraft moet worden.'

Ik kon niet begrijpen dat mijn vrome, wetsgetrouwe vader ooit zondigen zou.

Carry woonde in die tijd in Amsterdam, maar kwam veel thuis en vertelde de grappigste verhalen uit haar klas. Eén daarvan is een klassiek verhaal gebleven.

Ze had een jiddisch meisje in de klas, dat de welriekende naam Roosje droeg, maar weinig in overeenstemming was met deze naam.

In overleg met het schoolhoofd schreef Carry een tactvol briefje: 'Of de moeder het kind eens wilde wassen.'

Ze kreeg een strookje papier terug waarop ge-

schreven was: 'Juffrouw, Roosje is om aan te leren en niet om aan te ruiken.'

Wij vonden het vreselijk toen Carry met Van Bruggen naar Indië ging, het liet een grote leegte achter. Hoewel ik dol op mijn zwager was en nog ben, zodat ik blij was, dat hij met een speelkameraadje uit Zaandam hertrouwde en de familieband er nog altijd is, wrokte ik erg tegen hem.

Wij teerden op haar brieven en de prachtige dingen die ze ons stuurden en waarvan wij zelfs nooit gehoord hadden.

Een prachtig donkerblauw met oud-rose gevoerd en met mooie vlinders en bloemen geborduurd kleed werd iedere sabbat in de dan alleen gebruikte voorkamer over het witte tafelkleed te pronk gelegd. Het was de trots van vader en moeder. Ze zouden zes jaar wegblijven.

O, die gezegende dag dat de brief kwam met: 'we zijn over drie maanden weer thuis.'

Ik voel nu nog, terwijl ik dit schrijf, de vreugde die over mij heensloeg, toen vader het voorlas.

Ik was toen zestien, het feit dat Carry en Kees, die hoofdredacteur van de Dehli Courant was, niet aan de zeden en gewoonten van dat verre land konden wennen, ontging mij volkomen. Het voornaamste was dat Carry weer naar Holland kwam.

Carry schreef toen al veel. Ik geloof dat ze begon door onder pseudoniem aan een prijsvraag voor de beste novelle, die door de Dehli Courant werd uitgeschreven, mee te doen.

Met haar verhaal *Twée jonge harten* won ze de

prijs. Ze had toen een dochtertje van drie jaar, waar ik dol op was. Carry vond het heerlijk als ik met het kind speelde of wandelde en voor Carry kopjes koffie en thee schonk.

Zo vaak moeder mij kon missen was ik bij Carry.

Ook in een ander opzicht was Carry de goede fee, die van de 'assepoes' die ik was een mooie prinses maakte, voor zover het magere niet al te mooie meisje zich daartoe leende.

Moeder was een bijzondere vrouw, dromerig, met een grote fantasie, maar bijna ziekelijk slordig en van huishouden en kleren had ze maar weinig verstand en daar er voor het laatste niet veel geld was, lette moeder meer op sterk en degelijk dan op mooi. Met onze wensen en verlangens kon ze geen rekening houden.

De in *De Verlatene* door Carry zo hevig gewraakte 'Sjabbasjurken' van hard-rood-groen of blauwe stof met wat veterband afgezet hebben wij meisjes allemaal gedragen.

De aanleiding tot mijn eerste echte jurk vloeide voort uit mijn diepe adoratie voor Carry. Alles wat zij deed, droeg of zei bewonderde ik.

Carry had natuurlijke krullen, ik zelf dik golvend haar, door een strik, zoals de mode dat voorschreef, van achteren bij elkaar gebonden, maar Carry had kort haar, dan ik ook.

Zonder iemand te raadplegen ging ik, toen ik genoeg zakgeld had opgespaard, naar de kapper en liet mijn mooie haar tot een krullebol vervormen. Het stond mij afschuwelijk, want in die tijd kende men de techniek van jongenskopjes nog niet en was kort

haar helemaal een buitenissigheid, die alleen een be-roemdheid als een schrijfster zich kon veroorloven.

Ik zag er uit als een vogelverschrikker toen na een paar dagen de ingebrande krullen het begaven en mijn eigen natuurlijke golf weggeknipt bleek. Het waren alleen maar pieken. Geen hoed paste meer en wie liep er toen als meisje blootshoofds?

Van alle kanten kreeg ik op mijn kop en toen ik wanhopig bij Carry kwam was zij ook niet bepaald enthousiast over mijn vooruitstrevende daad.

Maar Carry zou Carry niet zijn geweest als ze geen troost had gevonden. 'Huil maar niet, liefje,' zei ze, 'ik was toch van plan je eens wat betere kleren te geven. Ga maar mee.'

Samen gingen wij naar 'Liberty', een zaak die ik met het diepste ontzag de eerste keer betrad, maar waar Carry, omdat dit soort kleding het meest bij haar paste, vaak kwam.

Noch Carry, noch mij ontging de spotachtige blik waarmee de verkoopster mijn knalgroene jurk en eigengebreide kousen in zwarte laarsjes opnam. Ik schaamde mij diep, voelde mijn gezicht gloeien. Ik sloeg mijn ogen neer en keek tersluiks naar Carry. Haar zachte gezicht was veranderd in een masker van strakheid en de wijze waarop zij toen de juffrouw aan-keek en zei: 'Ik wil graag een paar aardige jurken voor mijn zusje', maakte dat ditmaal de verkoopster een kleur kreeg en verlegen haar ogen neersloeg.

Toen de inkopen gedaan waren vroeg Carry mij beneden in de zaak wat rond te kijken, want ze wilde de heer De Leeuw, de directeur van de zaak,

even spreken. Uit die eerste ontmoeting is een warme vriendschap ontstaan, die nog versterkt werd toen wij allen in Laren woonden en ook de kinderen, die ongeveer van dezelfde leeftijd waren, geregeld met elkaar omgingen.

In een bruin fluwelen jurk met bijpassend hoedje – net als Carry droeg, kleren naar mijn mening een prinses waardig – gingen wij weg om kousen en schoenen te kopen en toen zette Carry de kroon op haar werk. Ze wist hoe dol ik op lekkers was, dus gingen wij samen taartjes eten.

Op straat keek ze me telkens tevreden en voldaan aan en beweerde een paar maal dat iedereen naar mij keek, omdat ik er zo aardig uitzag en dat is ongetwijfeld de liefste leugen die zij ooit gezegd heeft, want niemand lette ooit op mij als wij samen waren.

In die tijd begonnen ook de moeilijkheden in mijn geloofs- en gevoelsleven. Ook ik kon niet blijven geloven in de waarde van de dorre, levenloze verboden en spijswetten, maar nog altijd hield ik mij angstvallig daaraan vast.

Carry en Kees van Bruggen woonden toen in de Roelof Hartstraat. Mijn oudste broer, die met een nichtje van ons getrouwd was, woonde in een zijstraat van de Weesperzijde. Hij hield, zolang vader leefde, een ritueel huishouden, zodat vader in ieder geval bij één van zijn kinderen kon eten.

Elke dag liep ik, als ik bij Carry logeerde, naar het huis van mijn broer om eten en brood voor de volgende dag mee te nemen en meer dan eens kwam

toen de gedachte in mij op: 'Nou ja, als Carry dan zondigde en dus in de hel kwam, was ik toch maar liever met haar daar, dan zonder haar in de hemel.'

Na zo'n gedachte overviel mij dan weer een vreselijk angst voor de 'wrekende God' uit het Oude Testament, die mijn hele jeugd door mijn gedachten beheerst had. Met die God viel niet te gekscheren, die iemand alleen omdat ze nog even omkeek, in een 'zoutpilaar' veranderde, al zei vader dan ook, dat slechts het ongehoorzaam zijn aan God telde en niet het feit zelf.

Hoewel ik met alle moeilijkheden die zich in een opgroeiend en zich ontwikkelend mensenkind voordoen bij Carry terecht kon, wilde ze mij in geloofskwesties absoluut niet raden. Ze zei dat ieder mens dat voor zichzelf moest uitvechten. Toen de dag kwam dat ik vertelde bij haar te willen blijven eten zei ze alleen: 'Dat is best, hoor.'

Ik vond het eten vreemd, maar erg lekker. Aardappelen, groenten, vlees en jus op één bord en niet zoet gestoofd, zoals thuis, waar we dan ook de groenten apart aten en nooit pudding met melk, omdat na het gebruik van vlees, volgens de spijswet, pas een uur later melk of boter mag worden gebruikt. De romige pudding vond ik dan ook heerlijk.

Toen we klaar waren vroeg Kees van Bruggen een beetje plagend: 'Nou, en was het lekker?'

'Heerlijk', zei ik 'vooral het vlees, dat smaakte net naar kip.'

'Ja, ja,' merkte Kees op, 't zwijntje is nog zo kwaad niet.'

Toen pas drong het tot mij door, dat in een niet koshere huishouding natuurlijk ook varkensvlees gegeten werd. Ik rende de kamer uit en gaf al mijn eten weer terug.

Carry was woedend en de arme Kees, die nooit zulke problemen had gekend, die niets wist van de honderden kleine draadjes waarmee je vast zit in je gevoel, aan dat wat je verstand allang verworpen had, was helemaal onthutst.

Die avond kwam Carry bij mijn bed zitten en sprak over dit alles, heel ernstig en waarschuwde mij dringend alleen deze dingen te doen als het andere geen zin meer voor mij had.

Wetend hoe vreselijk ik het vond om vader en moeder verdriet daarmee te doen en ook hoe angstig ik was voor vaders plotseling opkomende driftbuien, zei ze: 'Zeg er dan thuis nog maar niets van, ik spreek er wel eens over bij gelegenheid.'

Later verhuisden wij naar de Valeriusstraat en kwamen boven *Louis Pisuisse* te wonen, juist in de tijd dat hij en *Max Blokzijl* hun roemruchte tocht als twee straatmuzikanten hadden gemaakt en die nu een cabaret (toen nog iets heel nieuws) oprichtten, '*De Kattebel*', waarvoor ze gezamenlijk de teksten schreven en liefdadigheidsvoorstellingen gaven. Carry vervulde de rol van een orgelvrouw en zag er enig uit in haar bonte kleren met vuurrode hoofddoek.

Voor mij was het leven toen als een droom. Ik ontmoette er al de 'groten' van die tijd, *Verkade*, *Enny Vrede*, *Van Schendel* e.a. Ik keek en luisterde maar,

zeggen deed ik nooit iets. Klein en nietig voelde ik mij bij al deze schitterende talenten; gelukkig al wanneer ik koffie en thee voor hen mocht inschenken; in de zevende hemel als iemand vriendelijk tegen mij sprak.

Trots en fier heb ik eens uren de gloeiend-hete Valeriusstraat op en neer gewandeld met de baby van *Enny Vrede*, terwijl zij en *Verkade* spraken over de opvoering van een toneelstuk dat Carry geschreven had.

Verder speelde ik, als Carry moest werken en de oude juffrouw Reika, die de huishouding deed, het druk had, met de kinderen, die in mij helemaal een speelgenootje zagen.

Toen ik dan ook eens Mopje, het zesjarige meisje, van school ging halen (ze was op de Agatha Deken-school, waar Carry ook nog les had gegeven) en meteen een vriendinnetje meenam dat die middag zou komen spelen, zei Mopje (en ze weet het nog) op bevestigende toon tegen haar: 'Wees maar niet bang, hoor, ze is alleen maar een lang mens, maar verder is ze net als wij.'

Ik behoorde voor haar niet tot de grote mensen.

O, hoe intens leefde ik in alles met mijn aangeboden Carry mee. Haar eerste één-acter: *Seideravond* later omgewerkt tot '*De verlatene*', werd door *Albert Vogel* zo meesterlijk vertolkt dat ik zeker niet de enige was die hilde en hoe Carry daar verlegen stond aan de hand van *Albert Vogel*, om de ovatie die ook voor haar bedoeld was, in ontvangst te nemen. Ik hoorde de mensen om mij heen zeggen: 'Wat een snoes.'

Hoe heb ik op dat ogenblik van al die vreemde mensen gehouden.

En echt weer Carry, nu ik dat alles weer herdenk en beleef, hoe lief en zorgzaam ze dan voor mij was.

Ze werd natuurlijk bestormd door gelukwensende mensen en men besloot gezamenlijk naar Americain te gaan om het een beetje te vieren.

Ik stond wat achteraf, niet goed wetend of ik wel mee mocht. Ik was tenslotte nog maar een kind. Plot-seling hoorde ik Carry roepen: 'Kees waar is het kind, ze gaat ook mee, hoor.' Hoe heb ik ook mee-geleefd en geleden met het mislukken van het door Verkade's gezelschap opgevoerde enige toneelstuk dat Carry schreef en dat nog wel de ongelukkige titel '*Een vergissing*' droeg.

Hoe haatte ik de critici, die daar natuurlijk woord-spelingen op maakten.

Over dat alles lag dan ook nog de zwarte schaduw van het huwelijk dat dreigde te mislukken, dubbel verdrietig, omdat ik zo op mijn zwager gesteld was en zag hoe ze beiden onder dit alles leden.

In 1914 ging Carry met de kinderen en mij in Laren wonen. Wij woonden daar in een voorhuisje van een boerderij.

Met een klein boerenmeisje deed ik zo goed en kwaad als het ging de huishouding en verzorgde de kinderen.

Carry wilde geheel en al voor ons zorgen; dat vond ze billijk nu Kees een nieuw gezin ging stichten. Hoe heeft ze gewerkt om ons alles te geven en meer dan we nodig hadden.

Ze werd redactrice van *De Dameskroniek*, die ze verfoeide.

Soms tweemaal per dag een lezing. Zij, die alles zo nauwkeurig voorbereidde, nooit er maar zo'n beetje met de pet naar gooide, hoe probeerde ze het ons nog prettig te maken door te trachten een goede moeder te zijn. Daarbij kwam nog de ziekelijke angst dat er in haar afwezigheid iets met ons zou gebeuren. Eenmaal is die angst bijna werkelijkheid geworden. Op een avond moest ik een nieuw lampje in de huiskamerlamp doen. Ons hulpje zou mij daarbij bijlichten, maar hield de kaars te dicht bij de lampekap, die opeens in lichtelaaie stond. Een ogenblik waren we verlamd van schrik. Wij gilden de kinderen toe naar buiten te gaan en rukten elk een wollen deken van Carry's bed (ze sliep in de huiskamer) en – hoe is mij een raadsel – het lukte ons de vlammen te doven. Goddank kwam Carry die avond niet thuis.

Wij bezwoeren de kinderen niets te zeggen en dat hebben ze ook niet gedaan, hoe klein ze ook nog waren. Met de hulp van de naaister lukte het ons een nieuwe kap te maken en de dekens van Carry, die vol brandgaatjes zaten, ruilde ik met de mijne.

Toen ze de volgende avond thuis kwam zei ik opgewekt, op de nieuwe kap wijzend: 'Nou, is dat geen verrassing, we vonden die oude kap zo verkleurd, Guurtje heeft ons geholpen.'

Eerst jaren daarna heeft ze mij verteld dat ze het wel begrepen had, maar het diep in zich had weggeduwd, want anders had ze niet meer weggedurfd en ze moest.

Meer dan al het harde werken benauwde en knauwde haar de angst.

Na haar huwelijk met de kunsthistoricus *dr. A. Pit* brak er een rustige tijd voor ons aan.

Tegenover het huis waar wij woonden lag een groot atelier. Dit kocht mijn zwager en het werd de basis voor ons nieuwe huis. Er was een grote tuin bij, waarin Pit een klein mooi werkhuisje liet zetten, waar hij en Carry samen rustig konden werken, ofschoon Carry dit ook graag in de huiskamer deed, als we dan maar niets tegen haar persoonlijk zeiden. Van al het rumoer had ze dan geen last.

Mijn zwager was een heel bijzonder, fijn en hoffelijk mens. Wij vonden dat hij veel op *Galsworthy* leek, waar Carry een tijd mee gecorrespondeerd had.

De wijze waarop deze man, die twintig jaar ouder was dan Carry, nooit getrouwd geweest en uit een volkomen ander milieu, zich bij ons 'gedaas' aanpaste, grensde aan het ongelooflijke. De kinderen waren dol op hem en ook ik mocht hem bijzonder graag.

Laren was toen nog het oude dorpje en op het Heitje woonden Van Suchtelen en Wiessing, Mouk Esser en de Roland Holsten, ook Jany. Onze naaste burens waren Henri Polak en Jo de Leeuw, die directeur van Metz was.

Er was een prettige sfeer onderling en toen Carry meer thuis kon zijn en ze flinke hulp had, was ze een gezellige huisvrouw.

Ze was ook een goede moeder. Ze werkte zeer regelmatig, van 9-12 en van 2-4. Waren of kwamen de kinderen thuis, dan hield ze op en deed spelletjes met hen.

Jammer dat ze zo onder de angst voor ongelukken leed. Toen de kinderen groter werden en zelf met de tram naar Hilversum of met de trein naar Amsterdam gingen, riep ze hen altijd na: 'Denken jullie er om, nergens op of af, wat al of niet,' dat was de geijkte afkorting van: nergens op of afspringen, wat al in beweging is of nog niet stil staat.

Tegen de tijd dat ze thuis konden zijn werd ze onrustig, ging op het weggetje staan en als ze met de afgesproken tram of trein niet kwamen, werd ze dadelijk radeloos. De kinderen hielden daar erg veel rekening mee.

Op verjaardagen was ze de ziel van het feest, deed charades, denkspelletjes, en onze fuiven werden bekend als buitengewoon gezellig.

Grappig was dat Pit aan dit alles met groot plezier mee deed. Carry had een groot gevoel voor humor en hield van woordspelingen, maar als het kinderen betrof kende ze geen scherts. Haar zoon scheen als kind gebrek aan kalk of van nature zeer broze beenderen te hebben en brak om de haverklap een arm of pols.

Ik was toen leerling-verpleegster op het A.H.S., waar dr. Huët directeur was.

Op een dag belde Carry mij op en klaagde: 'Zeg, nou zit Keesje weer met een gebroken pols en ik heb niet zoveel vertrouwen in dr. L. 't Zal toch geen t.b.c. zijn (daar was ze altijd erg bang voor). Zal ik dr. Huët eens in consult vragen? Wat raadt jij me aan?'

'Ik raad je aan lid te worden van armenzorg,' zei

ik, 'die houden zich immers speciaal met armen bezig.'

Bang zei de telefoon en ik beseftte te laat dat het psychologisch wel erg dom is een angstige moeder op een woordspeling te onthalen als ze je om raad komt vragen.

Carry was dol op koken. Ze beweerde altijd dat als ze niet uit een probleem kon komen, ze in de keuken de oplossing vond.

Voorals als *Em. Querido*, haar uitgever, met mejuffrouw *Van Nahuys* en zijn vrouw en zoon kwamen, maakte ze enorm veel drukte van het eten. Ze kookte dan ook verrukkelijk. Ik herinner me dat ik in Laren werkte. Het was een heerlijke wintermiddag en ik besloot Carry over te halen voor een wandeling. Ik vond haar aan het werk en op de kachel stond een pan hevig te borrelen. Carry kon onmogelijk mee, verklaarde ze, want ze kreeg de 'Maantjes' (afkorting voor de *Querido's* en *Alice van Nahuys*). Bovendien had ze een wonderpan gekocht, die nu gevuld stond met beslag voor een warme pudding en nog uren moest koken.

Ik begreep het en gaf de wandeling op.

We zaten net gezellig te praten toen we opgeschrikt werden door een hevige knal. De deksel vloog van de pan, gevolgd door die van het wonderding, waarvan de inhoud met kracht naar boven werd geslingerd en tegen het plafond bleef kleven.

'Hoe kan dat nou?' zei Carry stomverbaasd. 'Ik heb de handleiding goed gelezen en precies gedaan wat er in stond. Ach, misschien heb ik het niet goed

begrepen, ik ben ook eigenlijk geen mens voor zulke dingen'. Ze was inderdaad volkomen a-technisch.

'Nou moet ik wat anders maken,' zei ze resoluut en verdween in de keuken.

'Neem iets van de banketbakker en laten we gaan wandelen,' stelde ik hoopvol voor. Maar dat was haar eer te na. 'Stel je voor, *Jaan* (mevrouw *Querido*), die altijd iets lekkers toe maakt.'

Een van mijn liefste herinneringen aan Laren waren de bezoeken van vader, die rustend was en na moeders dood in een pension in Amsterdam woonde.

Hij kwam dan, zijn brood, bordje en mes bij zich.

Wij zorgden angstvallig dat er niets op tafel stond wat hem zou kunnen hinderen en Carry of ik zorgden zelf voor de koffie, kookten de melk in een pannetje dat, zoals vader wist, in Carry's kamer stond en alleen voor dit doel gebruikt werd.

Met mijn zwager kon hij goed opschieten. Hij had een grote eerbied voor wat hij noemde 'een geleerd mens'. Daarbij was Pit de hoffelijkste man die ik in mijn hele leven ontmoet heb. De tedere trots waarmee vader naar Carry keek, maakte zijn bezoeken altijd tot iets zeldzaam moois.

Een maal is vader geweest met de oude Sjammas (koster) van de Synagoge uit Zaandam, die gelijk met vader daar weg was gegaan en ook in Amsterdam woonde en vader geregeld sprak.

Deze oude man, die we altijd als 'oud' gekend hadden, was met ons leven verweven, omdat hij iedere zondag het kerkgeld kwam ophalen en zich dan

bij moeder beklagde over het steeds erger wordend liberalisme van de jonge joodse generatie. Moeder troostte hem dan met koffie en koek en de oude man bestond het te zeggen: 'Meneer De Haan, als u en ik het beleven dat we dood zijn...' Hij had een groot zwak voor Kerlien, zoals zij voor hem bleef.

Als een joodse jongen (meisjes telden niet mee) 13 jaar wordt is hij werkelijk meerderjarig en was dus voor de joodse wet een man. De sabbat na zijn verjaardag moest hij dan hardop voor de gehele gemeente een stuk uit de Thora zingen en dat was in het moeilijke Hebreeuws echt geen grapje, daar alle mannen scherp luisterden naar het kleinste foutje.

Het was de taak van vader om de jongens daarvoor klaar te maken, maar toen de zonen van de oude Bram Drukker aan de beurt waren, verklaarde vader dat hij geen kans zag om de eerste, 'Hakkie', die volgens mijn vader 'de grootste Gammer (stommeling) van de wereld was, iets in zijn verstopte ger-noeug (letterlijk verstopt hoofd) te stampen.'

Carry, die toen 17 jaar was, bood aan, het eens te proberen.

Het werd een door de hele joodse gemeente erkende triomf, want op die gedenkwaardige sjabbas zong Hakkie, hoewel vreselijk door zijn neus (Carry kon hem meesterlijk nadoen), het hele gedeelte zonder hapering of zelfs maar de kleinste fout op.

Jaren later, toen Carry een lezing in Zaandam hield, waar we samen naar toe gingen, kwam in de pauze Hakkie naar ons toe en zei: 'Kerlien, ken je me nog?' 'En of Hakkie,' en meteen neuriede zij de melodie die bij het bewuste stuk hoorde.

Toen Carry van het voorgenomen bezoek van vader met de oude Drukker wist, kocht ze een nieuwe bakvorm en stenen beslagkom, wandelde naar De Leeuwerik en vroeg aan de heer *De Leeuw*, die iedere dag naar de stad ging, of hij geen pond rituele boter, onder rabbinaal toezicht bereid, kon meenemen, plus een gallebrood en een half pond pekелvlees, hetgeen 's avonds door de chauffeur netjes werd thuisgebracht. Ze schreef vader dat hij niets mocht meenemen. Het werd een enig bezoek en tekent het vertrouwen dat vader terecht in Carry stelde. Ze aten zonder te vragen of het wel kosher was en Carry zette de koek in de nieuwe vorm op tafel.

Na de lunch stond de Sjammas plechtig op en zei: 'Kerlien, dat je zo'n pracht van een huis heb, dat je zo'n gooie man heb (al is het dan een goj) is mooi, maar dat je nog die oude Kerlien bent gebleven is het mooist van alles en als je nu nog een mitswe (goed werk) wil doen, neem je een paar loten van de Najaarstentoonstelling, daar heb Hakkie z'n percenten van. 'En' voegde hij er als attractie aan toe, 'je ken een koe trekken', waarop Carry prompt antwoordde, dat ze graag die koe zou trekken.

Eens op een dag is er een oud joods fruitmanneltje aan de deur gekomen om de klandizie. Hij woonde in Hilversum, maar hij verkocht ook aan Henri Polak en de Keesings en nog meer families in de buurt.

Hij zei: 'U bent nou Carry van Bruggen, maar uw vader was Gazzan in Zaandam en die heb mij nog goppe (kerkelijk huwelijk) gegeven. U kan het hem nog vragen; me naam is David Ketan en me

vrouw ole we sjolem was ene Schoontje Pakkedrager.

Carry vroeg het na en toen het waar bleek kocht ze, zonder aanzien van kwaliteit of prijs, ladingen mandarijnen en sinaasappels van hem, want dat was ook, beweerde ze, enorm goed voor ons en voor David.

Op tafel stond steeds een prachtige chinese kom met dat fruit. Maar eenmaal, vertelde Carry, kwam, terwijl ze met David aan de kar stond, mijn zwager er bij staan en zei een paar vriendelijke woorden.

David zag natuurlijk met een oogopslag dat Pit niet 'een van ons' was.

Toen Pit doorliep zei Carry: 'Dat was mijn man, David.'

En David, aldus Carry, was opeens niet meer het sjofele kleine mannetje, maar de vertegenwoordiger van de orthodoxe jood. Met een misprijzende blik op de lange goj zei hij: 'Keur 't af, keur 't sterk af.'

Carry was een minuut volkomen beduusd, toen stak ze David de hand toe en zei: 'Dat is ook als vrome jood je plicht, David, dat zal mijn vader in je waarderen, als ik het hem vertel.'

Het was reusachtig moedig van hem, want hij wist niet hoe zijn klant dit op zou nemen.

Wij hadden van toen af aan een enorm respect voor David en Carry sloot hem in haar hart.

Tegen de hoge joodse feestdagen verhuisde menige vette kip van Jaan, de kippenvrouw, naar de kar van David.

Een groot evenement was het ook toen Carry op

oudejaarsdag eens een aangetekende brief van de *Haagsche Post* kreeg, met het bericht dat de door hen uitgeloofte prijs van f 1000,— voor het beste boek van het jaar was toegekend aan *Het Huisje aan de sloot*.

En echt weer Carry, wilde zij dit geld beslist met mij en een andere zuster van ons delen. Carry had met deze zuster weinig contact, ofschoon zij een heel lieve, warme vrouw was en zeer intelligent. Ze was tot de Duitsers kwamen dertig jaar lang lid van het gemeentebestuur van Apeldoorn voor de S.D.A.P. en enige tijd waarnemend wethouder. Maar nu stond Carry er op dat Henny ook haar deel kreeg, want, zei ze: 'Aan dat boek hebben jullie allemaal meegewerkt, ik ga het zelf brengen.' En Henny, die ook erg op Carry gesteld was, was er helemaal door van streek.

Carry's heengaan is voor mij een grote slag geweest. Ik bleef maandenlang zenuwziek. Nooit is de leegte, die ontstond, gevuld. Mijn zuster Henny en haar gezin deden alles om mij mijn verdriet te helpen vergeten.

Twee jaar heb ik het geluk gehad Carry in haar ziekte te mogen verplegen. Toen werd die taak voor mij, die haar zo bewonderd had, te zwaar en konden anderen, die haar alleen als patiënt zagen, deze taak beter overnemen. Toen wij wisten dat het eind spoedig zou komen, ben ik terug gegaan. Dit mocht niemand mij ontnemen.

Nog steeds denk ik vol dankbaarheid aan dr. Huët, de toenmalige directeur van Hoog-Blaricum, waar ik

als verpleegster werkte, en die mij dadelijk verlof gaf te gaan, zo lang het nodig was, en die trouw mijn plaats open hield.

Toen de oorlog kwam was ik blij dat Joop en Carry er niet meer waren. Hoe zouden zij: tegen dit regiem de strijd hebben aangeboden, onrecht, o, hoe verfoeiden zij beiden dat. Hoe heeft Carry, zoals ze mij, toen ik ouder werd, wel vertelde, geleden onder de Boerenoorlog en de Dreyfuszaak. Nee, een diepe rust is het mij in al die ellende geweest, dat zij veilig waren voor dit barbarisme. Mij wordt nu wel vaak door familie en vrienden verweten dat ik te veel in het verleden leef en ze zullen daarin wel gelijk hebben. Maar ja, eigenlijk ben ik nu ook een vrouw met een verleden en geen toekomst. Mijn eigenlijke leven is inderdaad vóór 1940 en, als ik heel oprecht ben, voor Carry's heengaan geweest. Deze wereld, met haar heel andere geestelijke waarden en normen, is mij, ondanks het buitengewoon veel lieve en goede dat ik van mijn overgebleven familie en vrienden ondervind, toch wat vreemd. Ik voel het als iets kils om mij heen, of ik steeds in de schaduw leef. Als ik aan vroeger denk, voel ik mij weer dicht bij Carry en alles wat daarmee samenhangt; ook mijn andere zuster en al mijn vrienden, alles wat eens het leven voor mij was, voor olifantspoten het vermorzelden.

En waarom zou ik in de schaduw blijven, als ik, wanneer ik een paar stappen terug ga, in volle zon kan staan, die mij mijn hele leven overstraald en verwarmd heeft.

